

Др Бранко Петрић

бив. председник Врховног суда Војводине

ПРАВОСУЂЕ У СРБИЈИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ ДЕВЕТНАЕСТОГ ВЕКА*

САЖЕТАК: Аутор указује да се у настанку и развоју правосуђа у Србији у првој половини 19. века могу разликовати четири периода: раздобље Првог српског устанка (1804—1813), време поновне турске окупације (1813—1815), време прве владавине кнеза Милоша Обреновића (1815—1839) и период од 1840—1850. године. На основу историјске грађе у раду се утврђују први магистрати и њихова надлежност, извори права, врсте доказа у кривичном и грађанском поступку, врсте кривичних дела и казни, правни положај личности и лична и имовинска сигурност грађана.

Кључне речи: Србија у првој половини 19. века, правосуђе, судови, извори права

У настанку и развоју правосуђа у ослобођеној и обновљеној Србији у првој половини XIX века, јасно се могу разликовати четири изразито и упечатљиво разнородна периода, и то: правосуђе у току Првог српског устанка (1804—1813), време поновне турске окупације (1813—1815), време прве владавине кнеза Милоша Обреновића (1815—1839) и време од 1840. до 1850. године.

I.1. Једна од три основне функције државе је правосуђе, које је испољавање државног суверенитета сваке државе, без обзира на њен систем власти и државног уређења. Наравно да правосуђе у било којој држави и било ком систему може да буде урађено и организовано овако или онако, али је у сваком случају неопходно да

* Рад примљен: 3. IV 2001.

Аутор рада проф. др Бранко Петрић, ранији председник Врховног суда Војводине и добитник Повеље Гласника АКВ преминуо је у Новом Саду 5. новембра 2001.

се ради — поготово у кривичном домену — о конзистентном систему норми кривично материјалних и процесних. Свакако да тај систем не мора да буде кодификован и објављен *urbi et orbi*, већ је довољно да он буде садржан у обичајном праву и друштвеној свести датог друштва, а ово поготову у још недовољно обликованом друштву, што га чини општеприхваћеним и признатим од целе односне заједнице чије су норме понашања у питању. Тако је, на пример, у свакој друштвеној заједници убиство најтежи прекршај норми тог друштва, телесне повреде су мање опасне (зависно од врсте), крађе су такође опасне и тако даље, а сви ти експеси су адекватно санкционисани. То је доба, објективно узето, доба прелазног правног вакуума у коме се нашла устаничка Србија на почетку 1804. године, када су разбијени турски судски и управни систем.

2. Већ у мају 1804. године прота Матија Ненадовић је јасно схватио да без иоле организованог судства објективно прети анархија и безвлашће, па је на Скупштини Ваљевске нахије на „Рељином пољу” предложено оснивање суда и неке казнене одредбе. Тако он у својим *Мемоарима* каже:

„Требало је сад народу суд оставити. Ја сам имао Кормчију и читао законе Јустинијанове и Мојсијеву строгост над Јеврејима и испишем неколико параграфа из Кормчије. Од којих побројају неке:

1. Ко би убио човека, да се убије и на коло метне;
2. Ко отме девојку силом (као што је негде бивало, а особито у каквим бунама, кад и судови побркају) тај женик, кум и стари сват шибу да трче, а други да штаповима да се каштигују;
3. Кад украде јагње, прасе, коња или вола, тај да плати двоје и да се каштигује штаповима;
4. Ко утече из војске без допуштења, да трчи шибу;
5. Са страже који побегне, да се стреља;
6. Који се криво закуне и криво осведочи, тај ону сву штету за коју је сведочио, да плати, штаповима да се каштигује, и да му се никаде више ништа не верује, и да се за свагда лажом проглаша;
7. Кад се сваде и псују, који се превати за оружје, као пола убиства да трчи шибу. — итд. 14, 15 ли пунктова.”¹

Даље прота Матија у *Мемоарима* наводи: „Сад у скупштини кажемо да ми сваки на своју страну с војском одлазимо, нахија остаје без старешина и суда, а народу који код кућа остаје требаће суда, зато нека скупштина изабере два поштена човека, да их у Кличевцу, у немачком шанцу више Ваљева оставимо.” Тада су за судије избрани Петар Читак и Јован Рабак, па су упућени да, са још једним свештеником из бранковачке цркве, у Кличевцу суде. Према постојећим, веродостојним, подацима нема ниједног доказа да је овај суд донео било коју и какву пресуду или неку другу одлуку.

¹ Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, СКЗ, Књ. 9, Београд, 1893, стр. 189.

Цитирани делови из *Мемоара* проте Ненадовића, и тако фрагментарни, дају основа за закључак да је одређивање судија био фактички први основни суд у устанничкој Србији, а „пунктови” прави нормативни прописи кривичног материјалног права.² Постоји мишљење да су наведени прописи били општеважећи за целу Србију, али је то неприхватљиво, јер су ти прописи донети на скупштини Ваљевске нахије и могли су важити само на територији те нахије.

У *Мемоарима* се наводи да је скупштина одржана на „Рељином пољу”, а тог и таквог топонима нема ни на специјалним географским картама. У ствари тог назива нема јер то није ни село ни насеље нити други топографски објекат, већ је у питању једна утрина на јужном делу атара села Кршна глава према селу Близоње (по подацима од Г. Т. Ђурђевића, *Судије Врховног суда Србије*, изд. Близоња).

3. Веродостојних података о оснивању судова у другим нахијама Србије нема, али је извесно да су већ 1808/9. оснивани судови по нахијама, који су доцније добили назив „Магистрати”. Према несумњивим подацима из деловодних протокола, преписке међу магистратима, обраћања Карађорђа и Совјета магистратима, сачуваних магистратских печата, војводских диплома и казивање савременика, могуће је тачно утврђивање постојања одређених магистрата. У развијеном обиму Карађорђева Србија имала је следећих 29 нахија: Алексиначка, Бањска, Београдска, Ваљевска, Голубачка, Гргуловачка, Грочанска, Зворничка, Јагодинска, Кладовска, Крагујевачка, Крушевачка, Неготинска, Новопазарска, Параћинска, Пожаревачка, Пожешка, Поречка, Ражањска, Рамска, Рудничка, Сврљишка, Сјеничка, Смедеревска, Соколска, Ђупријска, Ужичка, Црноречка и Шабачка, па према томе и толико магистрата. Наравно да ни сви магистрати нису формирани истовремено, већ су се са ослобађањем појединих области, односно територија, тек могли оснивати магистрати, а тај процес није могао тећи равномерно. Магистрати су били не само судски органи већ су имали доста широку административно-управну надлежност. Тако су они издавали пасоше за кретање по Србији, одређивали цене појединих производа (хлеба, меса, рибе, вина, ракије и др.), одређивали цене свештеничких услуга, контролисали занатлије, сакупљали порез итд.

4. Магистрати су судили кривичне и грађанске предмете по истој процедури и у истом саставу, а на основи истих доказних средстава. Неким прописима је било предвиђено да се суђења имају одржавати у одређено време, на истом месту, да парничари улазе у судницу без оружја, да судије за време суђења не напуштају судницу, да се у судницу не пушта већи број људи који би ометали суђење, да се у судници не троши алкохол, што је све требало да допринесе правилности и законитости поступања и доношења одлуке.

² Љ. Ненадовић, „*Мемоари*” *проте Матије Ненадовића*, Београд, 1863, стр. 283.

Иначе неких казни и штетних прописа о процедури није било, а треба имати у виду да су судије били људи из народа, најчешће неписмени који су се ослањали на обичајно право и своје осећање права и правде, а најчешће основано.

5. И у кривичном као и у грађанском судовању докази пред судом су били истоветни: реални и иреални. Реални су били: признање, сведоци, суочење, исправе и свод, а ирационални: заклетва, јемство, мазија и бацање у воду. Но, најчешће се (ако није било признања) користила заклетва. Признање је било потпун доказ, а одлука се доносила на основу њега, без даљег проверавања. Исправе су ретко коришћене, због тога што је велика већина становништва била неписмена. Сведоци су коришћени, поготово уз заклетву и били пун доказ. Свод, као реликт из *Душановој законика*, је коришћен при утврђивању крађе стоке. Заклетва, мада ирационално средство, коришћена је релативно често у свим врстама кривица и спорова и представљала је одлучујући доказ у корист онога који се заклео или чак понудио заклетву. Често је на саму понуду заклетве тужилац одустајао од тужбе. Јемство је увек имало повољно дејство у односу на онога за кога су јемчили сеоски кметови или виђени грађани. Мазија и бацање у воду се само спомињу као претња у неким случајевима, или не и реализација, мада мазију и Вук Ст. Карацић спомиње у свом *Рјечнику*.³

6. Из доста обимне документације могуће је утврдити која и каква кривична дела су процесуирана. Као најтеже било је шпијунажа, оружана побуна, хајдучија, ребелија, убиства и телесне повреде, угрожавање при тучи, разна кривична дела против имовине, отмица девојке, лажно сведочење и пријављивање, лажно мерење, кривична дела против брака и породице, кривична дела против службене дужности и друга.

Од парничних предмета најчешће су биле парнице због накнаде штете (најразноврснијих врста), дужничко-поверилачки односи, развргнућа имовинских заједница (ортаклук, наследства и сл.).

7. Казне су у устанничком правосуђу биле разноврсне, а понекад и врло сурове, што је диктирала и безбедоносна ситуација. Карађорђе је, на пример, казнио неког Раку, који је шпијунирао у корист рудничких Турака, тако што је наредио да му поломе и руке и ноге и да га тако оставе на друму. Ова казна је изузетак, али су и редовне казне биле строге и довољно оштре да би обезбеђивале превенцију, што је наравно зависило и од прекршаја, а и од учиниоца. Ово стога што је било изричито предвиђено да неке категорије криваца не могу за прву грешку, прекршај, односно кривично дело бити кажњене батинањем. Тако на пример, тач. 6. у „Урежденија” за суд Ваљева из 1809. и „тоја нахији” као и у тач. 8. за суд Шапца из 1811. и „тоја нахија” изричито се каже: „...Наћи ће се и таквих

³ В. Ст. Карацић, *Рјечник*, IV издање, Београд, 1935, стр. 353, под „Мазија”.

људи који за више речене каштиге нису (тј. за казну батина) како чесни кметови, буљукбаше и трговци; таквим, пак за 1-ву погрешку буди каштига арест 24 и 48 сати у хлебу и води, а за 2-ги крат по 25 гроша или 50...”,⁴ а тек за трећу грешку (прекршај или кривично дело) може им се изрећи казна батинама. То је означавало почетак раслојавања српског друштва. Иначе уобичајена, и најчешћа казна било је батинање, а то највише до 50 батина, а ако се радило о тежем кривичном делу (нпр. о убиству) онда је Магистрат био дужан убицу ухватити, затворити и опис дела доставити Совјету од кога би добио одлуку како да поступи (дакле посредно суђење). Жене нису биле кажњаване батинама већ одређеним бројем удараца камцијом, али и то највише 50. Деца су кажњавана шибом. Посебна врста казне, и то тешке, било је „да трчи шибу”, а то се састојало у томе да је осуђени морао да прође кроз шпалир од 100, 300 или 600 људи који су га ударали шибом, с тим што га је сваки морао ударити. Пресудом се одређивало колико пута ће осуђени проћи кроз шпалир, а осуда на шибу 6 пута кроз 600 момака сматрала се као смртна казна, јер је после те казне осуђени обично умирао. Казна затвора изрицала се ређе, и то у кратким роковима, јер често није било погодних просторија за затворенике, а робија још ређе. Постојала је и казна расељавања породица или хајдучких јатака. Смртна казна се изрицала најчешће за убиство и тешка разбојништва, а извршавала се стрељањем, а после тога се тело стављало на точак дигнут на колац, као опомена. Карактеристичан је случај једне жене која „се пропила и проневаљавила” па је осуђена на смрт, тако што је стављена у цак са камењем и бачена у Дунав. Постојала је и новчана казна, казна конфискације и лишење звања.

8. У домену кривичног судовања Магистрати су примењивали одређена правила, неке објективно правне институте које ми и данас познајемо. При томе треба имати у виду да су тадашње судије били неписмени, али су та правила извирала из свакодневне праксе и правне свести тадашњих судија. Били су познати следећи институти: нужна одбрана, умишљај, подстрекавање, прикривање, саизвршилаштво, стицај кривичних дела, ослобођење од казне, помиловање, условна осуда, али и колективна одговорност. У односу на колективну одговорност карактеристичан је случај једне жене која је тужила цело село за крађу краве. Пошто би се сви заклели да нису краву украли, одлучено је да се крава тражи. Како је овај случај крађе окончан, нема даљих података. Наведени институти нису спорадични и појединачни, већ се сваки од њих понавља и то по више пута у разним пресудама које су највише наведене у Протоколу шабачког магистрата (који има више од 880 нумера⁵). Затим у Дело-

⁴ Протокол шабачког магистрата, Гласник СУД, II одељак, Београд, 1868, No 236 од 11. VI 1808.

⁵ Исто, № 356.

водном протоколу Карађорђа Петровића, разним појединачним одлукама, дипломама војвода. Наравно да ови институти нису били институисани, па наравно ни обнародовани али су објективно били суштински и искуствени, у пракси.

9. Када се баци летимичан поглед на устанничко правосуђе, може се добити утисак да се ради о пуној законитости и правно уређеној држави, али је то само привид. Правна ситуација и положај грађана у Србији током Првог устанка рељефно се приказује у монологу Антонија Пљакића (Ристића), карановачког војводе (иначе зета Карађорђевог) који, после скупштине у Враћевшници (августа 1812. године), када, пошто се спремао на повратак кући, је рекао: „Па ево, браћо, од како смо почели ову бедну војну водити, заклињасмо се од сто пута више! И све досадашње заклетве трице и кучине биле су, па и садашња заклетва. Таква је иста! Ето вели онај црни пас! Колико год пута сам се заклињао, сваки сам пут човека нарочито убио, само за пробу, да видим хоће ли ме казнити. И тај никад ни речи да рекне! А што би он мене жалио или миловао, ако сам му зет. Кад ја овакво крвоубиство учиним нека ме обеси. А жени као жени мужева доста. Само, браћо моја заклетва да се држи свето! И шта је то, заклињасмо се, а сви чинисмо зло и браћу своју убијамо, а суда нам нема! Па како ћемо ми добро бити! И тако ми светога Николе ево вам се заклињем да, како сутра у име бога кући пођем, првога брата Србина у путу тражим, оћу га убити, само да видим и ову заклетву, оће ли ју обдржати.”⁶ Да ли је Пљакић одржао реч нема података, али да је још дуго живео — зна се: умро је у Русији 1832. године, а био је изузетно богат, јер му је при преласку у Аустрију, септембра 1813. године привремено одузето: 2167 дуката и 26.034 гроша, значајно богатство за оно доба.

10. Што се тиче личне и имовинске сигурности и правног положаја личности (уколико се о правном „положају” и може говорити) у Србији за време Првог српског устанка, најрељефнији и свеобухватан је приказ Стојана Новаковића, који каже: „Шта је закон, трпљење, суд, лична слобода и безбедност, онда од старешина нико није знао. Сваки је старешина мислио да је закон у његовој вољи. Што не би било по вољи старешини, не би било ни по закону. А нити је било закона нити навике на законити ред. Законе су и даље тражили они који су смели пиштати од старешинске самовоље.” Оваква оцена важила је током целог Првог устанка, све до његовог слома 21. септембра 1813. године, то јест до Карађорђевог бекства у Аустрију.

II.1. После слома Првог устанка Турци су поробили Србију, вратила се војска, јаничари, субаше и сав турски олош који је побегао пред устаницима. Настао је невиђен терор, угњетавање, пљачка, убиства и национално, верско, привредно злостављање, које се са-

⁶ Нићифор Нинковић, *Жизниописание моје*, Нолит, 1988, стр. 50.

мо могло замислити. Такво стање је несумњиво било ван свих људских норми и могућег трпљења па је септембра 1814. године избила Хаџи-Проданова буна, после које је реакција и терор Турске постао још већи и жешћи. Крајем 1814. године терор и зулум Турака бивао је све жешћи, па су започели договори да се у пролеће 1815. године подигне буна против Турака. Међутим, услед све жешћег турског терора, на слави Сретења (15. II 1815) договорено је да се одмах крене на Турке, а на тој слави је за руководиоце предвиђен кнез Милош Обреновић.

Тада је започео нов, квалитативан, знатно погоршан положај раје у Београдском пашалуку, који је трајао све до Другог устанка.

1. Почетком деветнаестог века Русија је настојала да се учврсти на Балкану, па је водила у Влашкој рат против Турске, те је истовремено материјално, војнички и дипломатски помагала Први српски устанак. Међутим, како је руска војска постизала успехе, општа ситуација је диктирала завршетак рата са Турцима. Наиме, пошто је постало очигледно да ће Наполеон напасти Русију, ова је настојала да обезбеди мир на своме југу, па је преговарала са Турцима о склапању мира. Турци су користили прилику па су одуговлачили са склапањем уговора, тако да је најзад склопљен мир у Букурешту (16. V 1812. године) који није био нарочито повољан за Русију. У том Уговору у тач. VIII је недовољно јасно и неодређено наведено нешто о Србији. Споменута је амнестија за устанике и наводно аутономија, као код неких медитеранских острва, али је то било тако сročено да се могло тумачити и овако и онако. Но, чињеница је да је Уговор био склопљен и да је некако требало да буде спроведен.

2. Међутим, Наполеонов поход на Русију и пад Москве осокотили су Турску, тако да, у новим међународним релацијама, није уопште сматрала нужним било какво спровођење Букурешког уговора, пошто није претпостављала да ће Русија представљати било какву препреку њеним плановима за смиривање Београдског пашалука, као граничног према Аустро-Угарској. Због тога је решила да у Београдском пашалуку успостави старо стање, и да рају потпуно потчини својој власти.

3. Међутим, предвиђања Турака се нису остварила. Наполеон је поражен у Русији, побеђен је у бици код Лајпцига (16—19. X 1813), Париз је пао 31. III 1814, а 11. IV 1814. Наполеон је абдицирао и „интерниран на Елби, одакле је започео своју нову владу од 100 дана”, док није дефинитивно побеђен на Ватерлоу (18. VI 1815), када је прогнан на острво Св. Јелену, где је и умро (5. V 1821).

У таквим међународно-правним условима започет је Други српски устанак, и он је допринео потпуно различитом односу према српским устаницима о чему су Турци и те како морали водити рачуна, увек имајући у виду да је Европа Турску желела угрозити, како су је називали: „болесник на Босфору”.

Ш.1. Почетак и развој Другог устанка несумњиво је везан за књаза Милоша Обреновића, који је изабран за вођу устанка, што није било случајно. Кнез Милош Обреновић је био један од ретких устаничких кнезова из времена Првог устанка који није побегао у Аустрију, и који је сачекао повратак Турака. Сем тога био је познат и по храбрости из доба Првог устанка, и војничким успесима. Неписмен, необразован и самовољан он је ипак уживао ауторитет код Срба, а и уважавање код Турака. Он је био вешт и лукав политичар, па је знао користити мане Турака за своју корист. После првих војничких успеха Срба у Другом устанку, Турска је настојала да умири Србију, па је послала једну војску са југа Србије (под командом Марашли-Али паше), а другу са запада (под командом Хуршид паше). Знајући за суревњивост двају паша (обоје су хтели да буду „умиритељи” Србије), кнез Милош се вешто претварао и са једним и са другим, па када је оценио да ће лакше доћи до позитивног резултата са Марашли-Али пашом, он је са њим склопио споразум, који је за тај тренутак био релативно повољан за Србе, јер су наизглед ситни уступци у пракси били значајан корак. Споразумом кнеза Милоша и Марашли-Али паше, од 6. новембра 1815. године предвиђено је:

1) да се Турци не мешају у купљење данка, већ да га кнезови сами купе;

2) да код сваког муселима седи по један српски кнез и без њега да се не суди Србима;

3) у Београду да се установи канцеларија од дванаест српских кнезова који да суде Србима за веће кривице, а ако треба изрећи смртну казну да га предају паши на извршење, и да од кнезова примају данак па да предају паши.

Предвиђени услови су отклањали могућност да Турци купе данак, при чему су вршили многе злоупотребе, насиље и терор, затим је суђење Србима делом дато Србима, што је свеукупно представљало значајан напредак ка бољем.

2. Да би се потпуно и у целини схватио начин и систем владавине и поступања кнеза Милоша и његов однос према закону и законитости, треба — бар у најкраћим цртама — дати основне карактеристике његове комплексне и контрадикторне личности.

Вук Ст. Караџић, који је, изгледа, најбоље познавао кнеза Милоша, описује га овако:

„Највећи безаконик, помаман за лепим женама и богатством, имао је пет главних својстава: спрдња, самољубље, презреније свију других људи, самовољно владање и управљање земљом и народом, непостојанство и лаж, неуредан домаћи живот.”⁷ Према другим подацима био је крупног гласа, брзог говора, и као из приче јаког

⁷ М. Екмечић, *Стварање Југославије, 1790—1918*, Просвета, Београд 1989, стр. 213.

памћења (злопамтило). Био је суров и нетолерантан (убијао је своје противнике: Молер, Цукић, Карађорђе и други).

Када се узму у обзир све наведене карактерне особине, онда је очигледно да је кнез Милош био велики демагог, када је успео да се одржи на власти укупно преко 27 година.

Србија Кнеза Милоша.

1 — територија ослобођена у Другом српском устанку; 2 — проширење 1831—1833. године

3. Прва владавина кнеза Милоша (1815—1839) карактеристична је и по томе што за то време није донет ни један конзистентан законски пропис, већ се владало и поступало по обичајном праву и уредбама, решењима, указима, правилима, расписима, наредбама итд. пошто је захтев времена тако диктирао.⁸ Ипак треба указати да је Уредбом о суђењу (од 6. VI 1825) у магистратима било сумарно наведено како треба судити, затим Уредба о поступку и извиђању (7. VII 1827), затим Уредба о поступку коју има да спроводе кметови, нахијски кнезови и магистрати (1. I 1828), па Уредба од 3. III 1829. године, којом се потврђују раније уредбе. Све ове уредбе су биле кратке, лапидарне и недовољно јасне, поготово за тадашње полуписмене судије, тако да је било неопходно вишекратно давати објашњења и упутства за њихову примену.

⁸ Др Б. Марковић, *О доказима у кривичном поступку*, Београд, 1921, стр. 66.

4. Да кнез Милош намерно није хтео да се доносе закони види се и из једног казивања Вуку Ст. Караџићу, када је рекао „да је боље управљати и владати без закона, јер онако се човек веже за хартију, па не може да чини ни зла ни добра”.⁹

5. Међутим, ипак се види да је кнез Милош схватио значај доношења и постојања закона за реноме Кнежевине, па је демагошким потезима стварао привид интензивне законодавне делатности. Тако је (јула 1829) формирао „Законодателну комисију” од пет чланова (један од чланова комисије био је и Вук Ст. Караџић), која је требало да прегледа превод Наполеоновог кодекса (који је израдио Вук Ст. Караџић). Но, од рада те комисије није било ништа, мада је она радила још и 1830. године.

5.1. Да је формирање „Законодателне комисије” био смишљен потез ради изазивања спољњег ефекта, најбоље се види из описа једног страног посетиоца Србије, који пише:

„Од дужег времена главни посао Великог суда у Крагујевцу био је спремање закона. Начин на који се тај посао радио био је овај: из разних законика европских држава бирали су се закони, који би били за Србију најзгоднији и преводили су се на српски. Нашло се, да би Code Napoleon био најзгоднији за тај посао. Учињен је и избор међу стручним лицима, међу њима је посебице и Вук Стефановић, којима је поверено превођење. — Тако прибрране законе претресају детаљније кнез и Велики суд, па ће се после предлог закона поднети Великој скупштини. Примљене законе узеше се по томе за основе правног поретка.”¹⁰

5.2. Као што се види овом посетиоцу Србије доношење закона је представљено малтене као готова ствар, те као непосредно доношење закона, што је наравно било далеко у стварности, али је остварен одговарајући ефекат, јер ниједан није донет.

5.3. Од редовног кривичног поступка пред судовима у Србији били су изузети: Јевреји, Цигани и страни држављани, нарочито аустроугарски поданици. Посебном наредбом од 9. II 1831. године кнез Милош је изузео Јевреје у Србији од суђења пред редовним судовима. Мотиви тог изузимања нису јасни, али да је таква наредба постојала произилази несумњиво из дописа београдског суда од 31. марта 1831. године када су писали кнезу Милошу, и он им је другим писмом то потврдио.¹¹ Од редовног судског поступка били су изузети Цигани (Роми) којима је судио цигански харачлија све до 13. VII 1863. године када је то право укинато. На основу система капитулације од суђења пред српским судовима били су изузети

⁹ Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, 1924, стр. 338.

¹⁰ Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, 1908, стр. 158/9.

¹¹ Држ. арх. Србије, А. С. 1825, бр. 12.

страни поданици. Поглавито држављани Аустроугарске чија су дела извиђана па предавана њиховом конзулу.

6. Без обзира на чињеницу што је кнез Милош учинио на државно-правном развитуку и учвршћивању српске власти, за шта му треба одати признање, остаје закључак да је аутократски, насилнички и својевољно владао Србијом, нарочито у првом периоду његове владавине (1815—1839), када правне сигурности није било, па је и то резултирало одсуством законодавне делатности. Кнез Милош је владао указима, наредбама и решењима, одлучујући како у односу на колективна тако и у односу на индивидуална питања.

IV.1. После абдикације кнеза Милоша (1. VI 1839), установљено је кнежевско намесништво, јер је изабрани кнез Александар Карађорђевић — син Карађорђевић, био малолетан, које је преузело кнежевску законодавну делатност, па је у току од неколико година донело и обнародовало око 40 разних закона и општих прописа, од којих треба споменути само неке од најважнијих:

1—2. Један од најважнијих закона је Грађански законик, који је донет 11. марта 1844. године. Овде треба подсетити да је кнез Милош још 1830. године формирао „Законодателну комисију” за израду Грађанског законика, али да та комисија није ништа урадила, па је тек 1844. интензивирао рад на доношењу тог закона.

1—3. Грађански законик за Кнежевину Србију је у ствари рецепција аустријског Општег грађанског законика из 1811. године, са неким изменама и допунама из области обичајног права у Србији. Тако је унето правило да женска деца не могу наслеђивати родитеље односно друге сроднике, а такође је унет и део о породичним задругама, што није било у аустријском закону. Сем тога извршене су и друге — мање значајне промене, које немају суштински карактер.

2. Први значајнији кривично-правни пропис је „Казнителни закон за поаре и крађе”, донет 26. маја 1847. године. Тај је изричито предвиђао смртну казну за разбојништво и тешку крађу, без алтернативе, како за извршиоце тако и за јатаке. За крађу веће вредности од 10 талира предвиђена је била казна „мртвом шибом” кроз 300 момака, а за крађе мање вредности сразмерна казна батинама. Ове одредбе су више пута мењане и допуњаване, а указују на постојећу опасност од разбојништва и крађа.

3. Значајно је „Наставление” од 11. фебруара 1842. године, које је више пута допуњавано и објашњавано, док коначно није замењено новим „Наставлением” од 16. III 1863. године, којим је практично у целини преузета Гл. XI Закона о кривичном поступку Аустрије из 1811. и 1853. године. Тиме је у српску кривичну процедуру уведена позитивна законска теорија доказа, јер су сви докази вредновани по одређеним нормама. У тим правилима је изразито било предвиђено и ово: „Суду није дозвољено мимо садржаја акта нека представљења чинити, и на основу тога, или важност доказа побија-

ти, или оно за доказано узимати што по Закону није.”¹² Значи да је то био назадак у односу на ранију слободну оцену доказа.

4. Интересантно је да су Кнежевско намесништво и кнез Александар Карађорђевић у периоду од 1. VI 1839. године (од абдикације кнеза Милоша) па до краја 1850. године, донели око 50 законодавних аката, који су врло разнородног карактера, да би се могли класифицирати једним именом. Законодавна делатност је вршена без икаквог рангирања или одређивања карактера, акта или њиховог узајамног односа. Тако су, на пример, 26. јануара 1840. године донета „Опредељења о устроенију окружних”, па „Устроение великога или апелационог суда”, па „Устроение врховног суда” (9. IX 1846), па поновно „Апелационог суда” (1. XI 1846) и тако даље. Хијерархија прописа није устаљена ни касније, па је 26. V 1847. године донет „Казнителни закон за поаре и крађе”, који је допуњаван решењима од 14. V 1849, па 19. XII 1849, па 10. V 1858. Одредбе о наплати таксе за свештенике донете су „определением” од 6. XI 1842. године а Уредба о замењивању телесне казне новчаном донета је 19. V 1845. године. Опредељење о допунским правима у вези грађанског и кривичног поступка донето је 18. V 1845 (мада је већ био на снази Грађански законик), па је та допуна требала да се изврши законом (Кривични закон још није био донет — донет је 26. III 1860). Но, то је било последица развојних тенденција српског правног система.

5. Све у свему, када се процењује и оцењује развој правног система Србије у првој половини XIX века, мора се узети у обзир да су се развојни путеви одвијали у тешким борбама за самосталност и обезбеђење независности, те да су нужно морали носити и печат тога времена.

SERBIAN JUDICIARY IN THE EARLY XIX CENTURY

Branko Petrić, Ph.D.

Former President of the Supreme Court of Vojvodina

Summary

The author shows that four periods may be identified within the history of development of Serbia judiciary in the early XIX century: period of the First Serbian Uprising (1804—1813); time of Turkish reoccupation (1813—1815); period of Duke Miloš Obrenović's first reign (1815—1839); and the period between 1840—1850. With full obedience of historical facts, the article identifies the first magistrates and their competences, legal resources, evidences used in criminal and civil procedure, kinds of criminal acts and penalties, civil and property rights and certainty.

Key words: Serbia in early XIX century, judiciary, legal resources

¹² *Зборник уредаба Кнежевине Србије*, књ. XXIX.